

Geld in intieme relaties

Afhankelijkheden tussen studenten en hun ouders

Inleiding

In de verhouding tussen echtgenoten, familieleden, vrienden en andere naasten doen materiële belangen afbreuk aan positieve emotionele betrekkingen. Deze veelgehoorde opvatting is van recente datum. Vanaf de negentiende eeuw wezen maatschappijcritici weliswaar op het gevaar dat de economische principes die de markt beheersten ook zouden gaan gelden in het persoonlijk verkeer tussen burens, vrienden en verwanten, maar zij vreesden niet voor een bezoeiding van persoonlijke relaties door de verstrengeling met economische bindingen. Dit laatste is een nieuwe gedachte.¹

De verhouding tussen verwanten is van oudsher gekenmerkt door een mengeling van economische belangen en gevoelsrelaties. Huwelijksstrategieën, afstammingsbepalingen, samenwoon- en samenwerkingspatronen hadden steeds een ten dele economische functie. Sinds de rol van materiële overwegingen bij het kiezen van een huwelijkspartner is verminderd, erfbaar bezit aan belang heeft ingeboet en de verzorgingsstaat bepaalde economische functies van de familie heeft overgenomen, worden de economische betrekkingen tussen echtgenoten en verwanten echter steeds vaker onaangenaam of zelfs onaanvaardbaar genoemd.

Dit neemt niet weg dat materiële verhoudingen tussen gezins- en familieleden van niet te onderschatten belang zijn gebleven. Kinderen zijn bijvoorbeeld altijd economisch afhankelijk van hun ouders. In de afgelopen eeuw is de leeftijd tot waarop ouders voor hun kinderen zorgen zelfs verhoogd: kinderen volgen gemiddeld langer onderwijs en zijn daardoor vaak tot ver na hun officiële meerderjarigheid nog financieel op hun ouders aangewezen.²

Het is de vraag waarom na-oorlogse gezinssociologen zo weinig

aandacht hebben besteed aan deze materiële bindingen tussen ouders en kinderen. Dit zou erop kunnen wijzen dat economische afhankelijkheden vanzelfsprekend en niet problematisch zijn. Een andere, en meer plausibele verklaring is echter dat financiële bindingen juist pijnlijk zijn en uit het bewustzijn zijn verdrongen, omdat ze niet in overeenstemming zijn met het ideaal van de belangeloosheid van emotionele relaties.

In dit stuk wordt dit moderne taboe op geld in intieme relaties tot onderwerp van onderzoek genomen door na te gaan wat de gevolgen zijn van de feitelijke economische afhankelijkheid van kinderen voor de relatie met hun ouders. Studenten vormen in dit verband een interessante categorie. Zij zijn nog financieel afhankelijk van hun ouders, terwijl de meeste van hun leeftijdgenoten al een economisch zelfstandige positie hebben bereikt. De materiële afhankelijkheid, die voor jongere kinderen een vanzelfsprekend onderdeel vormt van de totale ouderlijke zorg, treedt bij hen duidelijker aan de oppervlakte, doordat over de ouderlijke bijdrage expliciete afspraken moeten worden gemaakt. Studenten zijn ook daarom een interessante categorie, omdat zij voor het overgrote deel afkomstig zijn uit de (hogere) middenklasse, een sociaal milieu waarin het idee dat geld geen rol mag spelen in intieme verhoudingen zich vermoedelijk het meest heeft verbreid.

De nadelen van financiële afhankelijkheid voor studenten werd in Nederland in de tweede helft van de jaren zestig naar voren gebracht in de discussies rond de herziening van het stelsel van studiefinanciering, waarin werd gewezen op het vertroebelende effect van financiële afhankelijkheid op de verhouding tussen kinderen en ouders.³ De in 1986 ingevoerde Wet op de Studiefinanciering had dan ook mede ten doel studenten economisch onafhankelijker van hun ouders te maken om deze negatieve gevolgen tegen te gaan.

De vraag welke rol financiële afhankelijkheden spelen in de verhouding tussen ouders en hun studerende kinderen, hoe zulke materiële bindingen de emotionele relatie beïnvloeden en welke problemen hieruit voor studenten voortvloeien, zal behandeld worden aan de hand van interviews met 42 universitaire studenten en een negental ouders of ouderparen. (Zie voor verdere details noot 4.) Gezien de aard van de vraagstelling was het nodig langdurige en intensieve gesprekken te voeren, omdat kennis over intieme verhoudingen alleen op die manier verkregen kan worden. Dit betekende onvermijdelijk een beperking van de onderzoeksgroep. De interviews met de

studenten duurden gemiddeld één à anderhalf uur. De gespreksthemata's bevatten gedetailleerde uiteenzettingen over de financiële positie, over de vaststelling van de ouderlijke bijdrage, over de verplichtingen die aan zo'n toelage verbonden waren, over de problemen die financiële afhankelijkheid opleverde, en meer algemeen over de relatie tussen studenten en hun ouders op dit moment en in het verleden. Van de interviews met de ouders is op verschillende plaatsen in dit artikel gebruik gemaakt, maar hun aantal was te klein om de antwoorden van studenten en hun ouders systematisch met elkaar te vergelijken.

Studenten en ouderlijke zorgplicht

Een toenemend aantal jongeren kiest na voltooiing van het voortgezet onderwijs voor een vervolgopleiding in de vorm van hoger beroepsonderwijs of wetenschappelijk onderwijs. In 1982 volgden ruim 26% van de 19- tot 23-jarige mannen en bijna 16% van de vrouwen in die leeftijdsgroep volledig dagonderwijs, in 1970 lagen die percentages nog rond de respectievelijk 10 en 5%.⁵ Ouders zijn in ieder geval ten dele verantwoordelijk voor de financiële gevolgen van het besluit van hun kinderen om te gaan studeren. Weliswaar worden de lasten die hieraan zijn verbonden ten dele gecompenseerd door studiekostenvergoedingen en studietoelagen, maar dit neemt niet weg dat studerende kinderen voor de meeste ouders een financiële last betekenen. Uit de toename van de aantallen studenten blijkt dat veel ouders bereid zijn deze last op zich te nemen. Waar de maatschappelijke positie minder afhankelijk is geworden van erfbaar bezit, maar steeds meer verbonden is geraakt met opleiding, is het verschaffen van opleidingskansen de belangrijkste manier geworden waarop ouders hun kinderen een materieel zekere toekomst kunnen bieden. Meer en meer ouders onderkennen het belang van een verdere opleiding, stimuleren hun kinderen zo veel mogelijk door te leren en tonen zich bereid hieraan een financiële bijdrage te leveren.⁶

Het is opvallend hoe weinig van de ondervraagde studenten de kosten van een universitaire studie hebben laten meespelen in het besluit te gaan studeren. Sommigen wisten zich door het relatief lage inkomen van hun ouders verzekerd van een studietoelage, maar voor de meeste aankomende studenten was het duidelijk dat hun ouders in de kosten van de studie zouden moeten bijdragen. Ouders noch

kinderen leken hiermee grote moeite te hebben, een financiële bijdrage was in hun ogen zo vanzelfsprekend dat hier zelfs niet over gepraat hoefde te worden:

Dat is nooit aangeroerd, dat het geld kostte. Het was altijd zo vanzelfsprekend dat ik ging studeren. (...) En over dat geld, ja, dat was er, voor dat studeren was dat geld er, ik kreeg gewoon een toelage.

De financiële afhankelijkheid bij het begin van de studie was voor velen een normale continuering van een situatie waaraan zij als thuiswonend kind gewend waren. Ook over de hoogte van de toelage werd niet lang gesproken. De oudere studenten kunnen zich nauwelijks meer herinneren hoe dat bedrag werd vastgesteld, de jongere studenten vertellen dat hun ouders bij vrienden of kennissen informeerden, of de 'officiële' richtlijnen volgden. Zelf hadden ze niet zo'n idee over wat redelijk was en ze vonden zonder uitzondering het bedrag dat hun ouders vaststelden wel goed.

De vanzelfsprekendheid van een financiële bijdrage werd door de jongeren gerechtvaardigd met verwijzing naar de verantwoordelijkheid die ouders op zich genomen hebben door kinderen te krijgen. Ouders hebben in hun ogen de morele plicht voor hun kinderen te zorgen en daartoe behoort ook het financieel mogelijk maken van een studie. Het feit dat door de ontwikkeling van moderne anti-conceptie-technieken mensen bewust kunnen kiezen al dan geen kinderen te krijgen, maakt dat niet alleen ouders bewuster de verantwoordelijkheid op zich nemen om voor hun kinderen te zorgen, maar dat ook de kinderen zich beroepen op het feit dat hun ouders zelf voor het krijgen van kinderen gekozen hebben en daarvan nu ook de consequenties moeten aanvaarden: 'Ze hebben de verantwoordelijkheid, ze hebben je op de wereld gezet'.

Die kinderen zijn verwekt door die ouders en ik vind dat die ouders een beetje de opdracht hebben die kinderen een beetje in de maatschappij te krijgen tot ze wortel hebben gevonden.

De zorgplicht van ouders wordt door bijna alle ondervraagde studenten benadrukt, maar over de duur van deze verplichting lopen de meningen uiteen. Zeggen sommigen dat deze verplichting pas is afgelopen als kinderen hun plaats in de samenleving gevonden hebben, anderen menen dat er grenzen zijn aan de verantwoordelijkheid van

ouders, en dat die grens bereikt is met de meerderjarigheid van het kind, op 21-jarige of zelfs 18-jarige leeftijd. Deze opvatting is vooral van principiële aard en lijkt niet samen te vallen met eigen afhankelijkheid dan wel onafhankelijkheid, noch met negatieve gevoelens over de financiële band met ouders.

Begrenzing van de zorgplicht van ouders brengt onvermijdelijk de vraag naar voren wie dan wel die zorg op zich moet nemen. Hierover bestaat geen enkele twijfel: de overheid. Dit antwoord maakt duidelijk dat ideeën over ouderlijke zorgplicht niet los gezien kunnen worden van de ontwikkeling van de verzorgingsstaat. In een samenleving waarin de overheid garant staat voor een bestaansminimum voor alle burgers verwijst de vraag wie de kosten van kinderen moet dragen onvermijdelijk naar de overheid als mogelijke financier.

Er zijn evenwel twee groepen studenten voor wie het helemaal niet vanzelf sprak dat hun ouders een bijdrage aan hun studiekosten zouden leveren: de 'tweede kans' studenten en de studenten wier verhouding met hun ouders te wensen overlaat. Voor hen speelde de vraag hoe de studie te bekostigen wel een belangrijke rol in de beslissing om te gaan studeren. Eén meisje was bezig met een 'weigerachtigheidsprocedure' tegen haar vader met wie ze al zeer lang op gespannen voet leefde en bij wie ze al een aantal jaren geleden was weggelopen:

Nou, ik ben naar hem toe gegaan, toen heb ik gezegd: 'ik wil gaan studeren (...) zou je dat eventueel willen betalen'. 'Nou, je moet wel beseffen', zei hij toe, 'dat je toen alle deuren achter je hebt dichtgegooid en ...' Toen zei hij: 'je moet het maar op een andere manier proberen'.

Een moeder die een universitaire studie voor haar dochter te hoog gegrepen vond, weigerde hieraan bij te dragen:

Die had altijd iets van 'mijn tijd is al lang voorbij en als jij dingen wilt doen die voor ons niet zijn weggelegd dan moet je het zelf maar betalen'.

Deze tweede groep studenten was niet minder dan de eerste overtuigd van de plicht van ouders om voor hun kinderen te zorgen; zij verweten hun ouders dat ze deze plicht niet nakwamen terwijl ze hiervoor wel het geld hadden.

Financiële overwegingen waren ook belangrijk voor studenten die op wat latere leeftijd, na een aantal jaren gewerkt te hebben, met een studie begonnen: zij wilden niet meer terugvallen op hun ouders. Zij hadden het besluit om te gaan studeren los van hun ouders genomen en waren niet van plan hun ouders met de gevolgen van die keuze te belasten. De bij dit onderzoek betrokken oudere eerstejaarsstudenten (acht in getal) vulden hun basisbeurs vrijwel allemaal aan via de aanvullende financiering waarop ze na vijf jaar zelfstandigheid recht hadden,⁷ of via werk. Slechts één studente, die jarenlang als secretaresse haar brood had verdiend, kreeg een bescheiden toelage van haar vader. Hoewel ook deze studenten de ouderlijke zorgplicht als principe onderschreven, wilden ze die niet meer op zichzelf toepassen: zij vonden dat ze dat hun ouders niet meer konden aandoen, en ze wilden zelf niet meer afhankelijk zijn.

Afhankelijkheid van ouders

Wederzijdse afhankelijkheid is een fundamenteel kenmerk van de relatie tussen mensen: mensen zijn op vele manieren aan elkaar gebonden en kunnen niet zonder elkaar bestaan. In het dagelijks spraakgebruik wordt aan het begrip afhankelijkheid echter vaak een meer beperkte betekenis toegekend. Afhankelijk worden speciaal diegenen genoemd die niet door eigen arbeid of bezit in hun levensonderhoud kunnen voorzien. In deze zin heeft het begrip afhankelijkheid een negatieve connotatie, zeker als het wordt toegepast op mensen die gezien hun leeftijd zelfstandig zouden kunnen zijn. Van kinderen die niet de fysieke, psychische en materiële mogelijkheden hebben om voor zichzelf te zorgen wordt afhankelijkheid als vanzelfsprekend geaccepteerd, maar naarmate kinderen ouder worden en hun leeftijdgenoten gaan verdienen, wordt financiële afhankelijkheid minder normaal. Daardoor wordt voor veel jongeren de financiële band met ouders ook problematischer of in het gunstigste geval een onvermijdelijk ongemak. Zoals een 19-jarige student het formuleert:

Je bent gewoon afhankelijk en je wilt een opleiding volgen, dat heb je er voor over.

De mate waarin studenten hun afhankelijkheid van ouders als een

belasting ervaren, varieert sterk. Een eerstejaars studente zegt:

Ik vind, het klinkt zo beladen dat je niet afhankelijk van je ouders wilt zijn. Ik bedoel, mijn relatie met mijn ouders is heel goed, dus ik voel me niet echt bezwaard, het drukt niet op mij dat ik afhankelijk ben van mijn ouders.

Het gemak waarmee jongeren een bijdrage van hun ouders accepteren hangt vooral samen met de houding die ouders tegenover zo'n bijdrage aan de dag leggen. Ouders kunnen hun kinderen het geval geven dat zij récht hebben op dat geld:

Zij zegt, je moet het zien als een baan en daar krijg je geld voor. Jij leert, maar dat is gewoon ook werken. (...) Dat geld moet je zien als een salaris om jezelf te onderhouden.

Studenten verwijzen in dit verband spontaan naar een gevoel dat had kunnen ontstaan als ouders hun bijdrage niet als een recht, maar als een gunst hadden beschouwd: schuldgevoel.

Nee, maar ze hebben er zelf ook geen probleem van gemaakt, dus dan voel je je vanzelf niet schuldig. Als ze nou zouden zeggen, o jeeh, nou moet ..., dan ga je je wel schuldig voelen.

Maar mijn vader was ook heel sterk dat hij dat wilde. (...) en een van de dingen die hij altijd gewild had was een studie voor zijn kinderen te kunnen betalen. Dus hoefde ik me daar helemaal niet schuldig over te voelen.

Financiële afhankelijkheid en schuldgevoelens liggen - ook bij studenten die er zelf geen last van zeggen te hebben - klaarblijkelijk dicht bij elkaar. Dit is onmiskenbaar het geval als de maandelijkse toelage een financiële belasting voor de ouders betekent:

Ik heb het gewoon altijd vervelend gevonden om te merken dat mijn ouders het ook niet zo breed hadden en dat ik van hun geld moest leven.

Maar sommige, vooral oudere studenten, hebben schuldgevoelens over het accepteren van geld die ze moeilijk kunnen verklaren en niet duidelijk terug kunnen voeren op de houding van hun ouders. Het

gevoel van bezwaardheid hangt waarschijnlijk samen met de vrij algemeen aanvaarde norm dat je na een niet precies vastgestelde leeftijd 'zelfstandig' moet zijn, maar kan ook te maken hebben met de zwijgzaamheid die, zoals we later zullen zien, rond financiële verhoudingen hangt.

Voor een aantal studenten echter zijn schuldgevoelens wel direct verbonden met de houding van hun ouders. Zeker als ouders de toelage zien als een gunst waarvoor hun kinderen dankbaar moeten zijn, wordt de afhankelijkheid benadrukt en levert het accepteren van een ouderlijke bijdrage permanente schuldgevoelens op:

Mijn vader heeft echt genoeg geld en mijn vader gaat er op een heel vreemde manier mee om. (...) Ik herinner me dat ik me als kind al schuldig voelde als ik zakgeld kreeg. (...) Ik geef het je en daar mag je blij mee zijn. Dat vind ik heel vreselijk. Dat soort dingen ... van ja, als ik nou niet zo'n goeie baan had dan hadden jullie niet kunnen studeren.

Een andere studente heeft het idee dat haar ouders haar met tegenzin een maandelijks bedrag geven, niet omdat zij het geld niet kunnen missen, maar omdat zij er niet achter staan dat ze studeert.

Ja, ik krijg dus altijd wel geld, maar ze doen er wel moeilijk over. Van ja, dat het wel veel geld is, en dan vergelijken ze me met mensen van mijn leeftijd die wel werken enzo. (...) Ja, ik kreeg dus f 850 en ... dat was best wel aardig wat, maar ze lieten me altijd wel merken, of mijn vader dan vooral, dat hij het vervelend vond en dan vond ik het weer vervelend en dan voelde ik me weer schuldig.

Een dochter van gescheiden ouders wier vader na haar 21e jaar weigerde verder te betalen, en die toen terug moest vallen op haar moeder en stiefvader die samen een heel hoog inkomen hebben:

Aanvankelijk had ik er niet zo'n ontzettend probleem mee, hoewel ik wel ergens had van ... oh ja, heel erg het gevoel dat ik dankbaar moest zijn, en dat werd ook wel zo ... Het werd niet zo gezegd dat ik dankbaar moest zijn, maar ... het was natuurlijk ook een dankbare rol die zij op zich hadden genomen. Mijn vader had het laten afweten en (...) zij waren zo goed geweest om dan toch voor mij ...

Deze studenten hadden ook veel meer dan de anderen het gevoel dat hun ouders de financiële last bezwaarlijk vinden en uitkijken naar het einde van hun studie, ook al zijn hun ouders financieel heel goed in

staat die maandelijkse toelage te verschaffen. De zojuist geciteerde studente:

Ja, ze vinden dat ik nu toch eens moet afstuderen. Vooral het laatste jaar. Nu, dat vind ik ook vervelend. Ik doe mijn best, ik heb altijd goed gestudeerd. (...) Dan voel ik dat als een soort verwijt, dat ik op kosten van hen de kantjes er een beetje afloop. Terwijl dat absoluut niet waar is. Ze hebben al vaak genoeg gezegd dat ze het fijn zouden vinden als ze niet meer voor mij hoeven te betalen.

In alle gevallen waarin kinderen de financiële afhankelijkheid als een drukkende last voelden, noemden zij de verhouding met hun ouders niet goed of zelfs slecht. De financiële afhankelijkheid op zich was in hun ogen weliswaar niet de oorzaak van die slechte verhouding, maar droeg er wel toe bij, omdat hun afhankelijkheid een gedistantieerde houding ten opzichte van hun ouders bemoeilijkte.

Financiële afhankelijkheid kan benadrukt worden door de manier waarop ouders hun financiële bijdragen aan hun kinderen doen toekomen. Doorgaans betalen zij het collegegeld en de ziektekostenverzekering en geven daarnaast een maandelijks bedrag voor levensonderhoud. Geld wordt altijd per giro overgemaakt, waardoor de gift een enigszins anoniem karakter krijgt; niemand van de ondervraagden hoeft het geld persoonlijk te komen ophalen. Wel moet één student af en toe om zijn geld vragen, waardoor zijn afhankelijkheid duidelijk aan de oppervlakte komt:

Mijn vader, nou, zoals ik zeg, mijn vader kan niet met geld omgaan. Dat betekent dus dat er perioden zijn dat we ons geld niet krijgen... en ja ... ik denk dan ... dan bel je je vader op en dan zegt hij: 'het spijt me, ik heb het deze maand niet, je krijgt het volgende maand twee keer ...' Maar dat gebeurt dan niet. Dan moet je opbellen en zeggen 'ik heb het geld niet gekregen ...' en dan zegt hij: 'ja, ik heb het net overgemaakt' en dan wacht je een paar dagen en dan bel je nog eens op ... Nou, dat soort dingen.

Soms hebben ouders en kinderen ten aanzien van bijvoorbeeld boeken en kleren geen duidelijke afspraken gemaakt over wie wat zal betalen. Uit de verhalen van studenten is duidelijk dat zij zich bij de aanschaf van dat soort goederen minder vrij voelen als ze hiervoor bij hun ouders moeten aankloppen:

En dingen als boeken, dat was meestal een grensgeval. (...) 't Kwam er ongeveer op neer dat je als je het kón betalen dan betaalde je het zelf, en als je het niet kon betalen dan betaalden zij dat. (...) Terwijl, zo heeft het natuurlijk helemaal niet gewerkt. Het heeft bij mij zo gewerkt dat ik uiteindelijk heel weinig boeken ging kopen. (...) We hebben daar nooit harde afspraken over gemaakt, maar ik heb het altijd vervelend gevonden om mijn ouders te moeten aanspreken op geld.

Een student, die voor extra uitgaven bij zijn ouders kan aankloppen, waarna overlegd wordt of zo'n uitgave redelijk is:

Die afhankelijkheid wordt benadrukt bij mij omdat ik het moet verantwoorden altijd. Terecht, maar wel vervelend.

In de discussies over de nadelen van financiële afhankelijkheid en de pleidooien voor zelfstandigheid van jongeren wordt vaak als argument naar voren gebracht dat ouders via de financiële band grote invloed kunnen uitoefenen op de leefwijze van hun kinderen en hen in een bepaalde richting kunnen dwingen. Het overgrote deel van de financiële afhankelijke studenten in dit onderzoek noemt het ondenkbaar dat hun ouders de toelage zouden gebruiken om hen tot een bepaalde leefwijze te dwingen of hun bijdrage zouden kunnen intrekken als hun manier van leven hen niet aanstond. 'Dan zou ik het wel heel bont moeten maken' is de standaardreactie, en ze kunnen vaak niet veel meer bedenken dan dat ze aan de drugs verslaafd zouden raken. Eén studente vertelt dat zij tijdens haar studietijd denkbeelden ontwikkelde die lijnrecht ingingen tegen die van haar vader en die tot heftige ruzies aanleiding gaven, waarbij haar vader haar financiële afhankelijk in het geding bracht:

Want hij zei dan altijd van 'jij krijgt elke maand wel geld van me, dus je moet niet zo doen. Jij hebt nog nooit wat gepresteerd en je vangt elke maand geld van me, en dat ga ik stopzetten'. Daar dreigde hij mee. Wist ik meteen zelf dat dat onzin was, dan zou mijn moeder woedend worden. Dat wist ik wel, maar het was natuurlijk altijd heel vervelend dat hij daarmee dreigde.

Maar zelfs zulke loze dreigingen kunnen de meesten zich niet voorstellen. Een meisje dat anders leeft dan haar ouders zouden wensen - ze voelt zich aangetrokken door de kraakbeweging en kleedt zich niet 'netjes' - zegt vol overtuiging:

Ze zouden nooit, omdat ik een andere levensstijl heb dan zij, dat is zeker zo, dat waarden ze voor een deel ook helemaal niet, maar dat is geen reden voor hen om hun financiële steun te stoppen.

Ouders in dit onderzoek vertolken dezelfde mening: de manier van leven van hun kinderen staat los van de financiële bijdrage die ze geven. Een vader zegt:

Het zijn voor mij twee dingen die echt niets met elkaar te maken hebben, van hoe ze zich gedraagt en of ik haar geld geef ja of nee. Dan zal ze wel iets heel extreems moeten gaan doen.

Hoewel de meeste kinderen niet het gevoel hebben dat hun ouders via geld druk op hun manier van leven proberen uit te oefenen, hebben sommigen wel het gevoel dat hun financiële afhankelijkheid hen minder vrij maakt tegen de opvattingen van hun ouders in te gaan. De invloed van ouders werkt volgens henzelf niet via dwang en expliciete sancties, maar kennelijk maakt hun eigen geweten het hen moeilijk zich te onttrekken aan de invloed van ouders van wie zij regelmatig geld ontvangen. Ook vinden studenten het soms moeilijk geld van hun ouders te aanvaarden in situaties waarin zij negatieve gevoelens tegenover hun ouders koesteren:

Want ik heb het een tijdlang toch wel moeilijk gevonden dat ik mijn vader een aantal dingen verweet in die scheiding (...) en het in die zin wel lastig was dat het nu juist mijn vader was die mij geld gaf.

En een studente wier verhouding met haar ouders gedurende een periode verslechterde door de negatieve reacties van haar ouders op haar seksuele voorkeur:

Er is wel een moment geweest dat ik dacht, nou wil ik ook geen geld meer van hen. Dat ik dacht, nou kom ik voorlopig niet meer thuis en ... daar heb ik aan zitten denken.

Directe bemoeienis met hun manier van leven zeggen de ondervraagde studenten niet zo veel te ondervinden, natuurlijk ook omdat veel zich buiten de gezichtskring van de ouders afspeelt. Wel is een groot aantal studenten van mening dat hun ouders zich meer of minder duidelijk bemoeien met de duur van hun studie. Ouders kunnen het

gevoel hebben dat hun kinderen te oud worden om nog te studeren: 'Straks ben je dertig voor je bent afgestudeerd', maar ook aandringen op snel afstuderen om financiële redenen. Een 8e-jaars studente:

Maar inderdaad, dat je merkt dat ze er nu wel onderhand genoeg van krijgen. Dit jaar heeft mijn vader echt gezegd van als je nou nog niet afstudeert, dan zoek je het zelf maar uit.

Deze studenten kunnen de houding van hun ouders wel billijken - ook zij vinden dat het tijd wordt om voor zichzelf te gaan zorgen - maar noemen dit niettemin een onaangenaam bijverschijnsel van de financiële band met hun ouders.

De meeste studenten die geld van hun ouders krijgen zeggen dit geen groot probleem te vinden: ze krijgen maandelijks een bedrag op hun girorekening, hun ouders doen niet moeilijk over dat geld en bemoeien zich niet met hun leefwijze.⁸ Opmerkelijk is echter dat de gemoedsrust over deze afhankelijkheid bij nader inzien vaak minder groot is dan op het eerste gezicht lijkt. Vooral de wat oudere studenten blijken de afhankelijkheid toch 'vervelend' te vinden en zeggen blij te zullen zijn voor zichzelf te kunnen zorgen. Sommigen hebben schuldgevoelens over de bijdrage van hun ouders, ook als die het geld wel kunnen missen. Hoe onbehaaglijk velen zich door de financiële band met hun ouders voelen valt bijvoorbeeld ook af te leiden uit het feit dat de meeste studenten niet om verhoging van hun bijdrage willen vragen als ouders daar niet uit zichzelf toe komen en soms jarenlang van een bedrag leven dat nooit is aangepast aan de gestegen kosten van levensonderhoud. Hoe goed de verhouding met hun ouders ook is, geld blijft een pijnlijk onderwerp waarover zij het liefst zwijgen.

Misschien dat dit taboe op geld in intieme verhoudingen ook de antwoorden op de interviewvragen heeft gekleurd. Het is mogelijk dat de kinderen de problemen met financiële afhankelijkheid hebben onderbelicht, veel van hun schaamte- en schuldgevoelens hebben verzwegen. Het is misschien veelzeggend dat de bezwaren tegen financiële afhankelijkheid het meest openlijk naar voren werden gebracht door degenen die niet (meer) afhankelijk zijn en door studenten die openlijk problemen met hun ouders hebben. De probleemgevallen konden de nadelen, ook voor zichzelf, niet verhullen, de 'zelfstandigen' hadden er psychologisch minder belang bij een posi-

tief beeld over de relatie met hun ouders te presenteren dan de studenten die nog wel afhankelijk zijn, en de verstandhouding met hun ouders ook tegenover zichzelf niet in twijfel willen trekken.

Kinderen hebben hoe dan ook niet het gevoel dat ze een récht op de ouderlijke bijdrage kunnen doen gelden: het blijft het geld van hun ouders. In dat opzicht is er een verschil met een bijdrage van overheidswege: zo'n toelage is niet alleen normaal, maar wordt ook algemeen als recht ervaren. Terwijl alle studenten zich door de financiële bijdrage van hun ouders in meer of mindere mate afhankelijk zeiden te voelen, gebruikten ze dat woord niet om hun positie tegenover de overheid aan te duiden; zij spreken in dat geval van 'zelfstandigheid'. Deze verschillen in terminologie zijn uitdrukking van een belevingswereld waarin onderscheid wordt gemaakt tussen persoonlijke afhankelijkheid en onpersoonlijke of anonieme afhankelijkheid en waarin de voorkeur uitgaat naar het laatste, ook al is de persoonlijke financiële band niet knellend.

Studenten tussen ouders en overheid

Het recht van jongeren op een overheidsbijdrage in hun studiekosten is van recente datum. In een geleidelijke ontwikkeling die een aantal eeuwen in beslag heeft genomen is het onderwijs aan jongeren in steeds sterkere mate de verantwoordelijkheid van de overheid geworden. Naast gratis onderwijs voor leerplichtige kinderen werd de organisatie en financiering van het voortgezet en hoger onderwijs ook steeds meer een overheidstaak. Ook de zorg voor het levensonderhoud van schoolgaande en studerende kinderen is meer 'verstatelijkt' door kinderbijslag, studiekostenvergoedingen en studietoelagen. Toch ligt deze zorg nog altijd primair bij de ouders en is zelfs wettelijk vastgelegd in de onderhoudsplicht jegens kinderen tot 21 jaar.

De laatste jaren staat de financiële kant van de ouderlijke zorgplicht steeds meer ter discussie, bijvoorbeeld in pleidooien voor een kostendekkende kinderbijslag.⁹ De decennia-lange strijd rond het totstandkomen van een nieuwe studiefinancieringsregeling ging eveneens om de vraag wie er verantwoordelijk gesteld moest worden voor de kosten van levensonderhoud van in dit geval studerende kinderen: ouders of de overheid. De nieuwe Wet op de Studiefinanciering betekent een compromis tussen overheidszorg en ouderlijke

zorg door naast een basisbeurs voor iedereen een bijdrage te verlangen van ouders die hiertoe financieel in staat worden geacht.

Zoals gezegd moet de houding tegenover ouderlijke zorgplicht gezien worden in de context van de verzorgingsstaat, waarbij taken die vroeger aan de familie waren voorbehouden nu aan de overheid zijn toegevalen. De meningen van de hier geïnterviewde studenten passen ook in dit kader. Iedereen beschouwt een overheidsbijdrage in de kosten van hun studie als normaal en vanzelfsprekend, iedereen bepleit een volledige overheidstoelage voor kinderen van niet-draagkrachtige ouders. Alleen over de vraag of de financiële verantwoordelijkheid van ouders eigenlijk niet geheel door de overheid zou moeten worden overgenomen lopen de opvattingen uiteen. Alle studenten erkennen dat het vervelend kan zijn om geld van ouders te moeten krijgen, zeker als ouders niet willen of zeggen niet te kunnen betalen, als de verhouding tussen ouders en kinderen te wensen overlaat of wanneer de bijdrage tot ruzies aanleiding geeft, maar niet iedereen trekt hieruit dezelfde conclusies. Een deel van de ondervraagden vindt dat ouders toch maar voor hun kinderen moeten blijven betalen:

Maar inderdaad, wanneer je zeg maar 25 wordt en je woont op jezelf en je moet nog steeds f 400 van je ouders krijgen iedere maand, dan ga je natuurlijk ook wel verplichtingen tegenover ze voelen. Dat lijkt me wel vervelend. Maar ja, of de overheid daar voor moet opdraaien, dat weet ik toch ook niet.

Argumenten om uiteindelijk te kiezen voor een ouderlijke bijdrage naast de basisbeurs verwijzen naar de ouderlijke zorgplicht die waargemaakt moet worden, ook als een kind ouder dan 18 of 21 jaar is. De ouderlijke bijdrage door welvarende ouders wordt ook eerlijk gevonden tegenover kinderen van minder goeude ouders die het financieel veel moeilijker hebben. Tenslotte noemt een aantal studenten een volledige overheidstoelage voor alle studenten financieel niet haalbaar. Ouders hanteren ongeveer dezelfde argumenten als de kinderen in hun afweging tussen een ouderlijke bijdrage en een overheidsbijdrage: draagkracht is de doorslaggevende factor.

De voorkeur voor een ouderlijke bijdrage boven een overheidsbijdrage hangt ook samen met het bestaande systeem van studiefinanciering, dat in aller ogen een groot nadeel heeft: degenen die er gebruik van maken bouwen een grote schuld op. Kinderen - en ook

ouders - zien hierin een grote last voor later. Zij geven daarom aan hun huidige afhankelijkheidsverhouding de voorkeur boven een jaarlijkse schuldaflossing na hun studie.

Een aanzienlijk deel (26 van de 42) van de geïnterviewde studenten spreekt zich evenwel uit voor een stelsel van volledige overheidsfinanciering of in elk geval voor de mogelijkheid te kiezen tussen een ouderlijke bijdrage of een overheidstoelage. Zij voeren daartoe principiële argumenten aan - het recht op zelfstandigheid voor iedereen moet door de overheid gegarandeerd worden -, maar verwijzen ook naar de problemen die financiële afhankelijkheid voor kinderen kan opleveren en naar het vertroebelende effect op relaties. Vaak spreken ze in dit verband over anderen, niet over zichzelf. De jongeren die de financiële band daadwerkelijk als knellend ervaren zijn het meest uitgesproken over de wenselijkheid van een volledige toelage. Voor hen is de nieuwe wet een teleurstelling, een 'wassen neus en een dooie mus', omdat zij ten dele op hun ouders blijven aangewezen.

Na de Tweede Wereldoorlog is de bijdrage van de overheid in de kosten van levensonderhoud van studenten aan het wetenschappelijk onderwijs in snel tempo toegenomen. Ouders kregen recht op dubbele en driedubbele kinderbijslag en op kinderaftrek, kinderen van minder draagkrachtige ouders konden een beroep doen op een studietoelage. In de nieuwe wet zijn de tegemoetkomingen aan ouders verdwenen en wordt het geld dat hiermee gemoeid was rechtstreeks aan studenten uitbetaald. Hierdoor is de verhouding tussen ouders en kinderen veranderd: studenten zijn in zeker opzicht minder afhankelijk van hun ouders geworden. In dit onderzoek ervaren ouders dit sterker dan hun kinderen. Een moeder zegt hierover:

Weet u wat ik het enige nadeel vind? Ze stellen ouders eigenlijk een beetje afzijdig.

Haar man beaamt deze zienswijze:

Ze gaan gewoon de kinderen op 18-jarige leeftijd, zoals ik het zie, ze gaan op een gegeven moment zeggen van we gooien die kinderen opeens los van de ouders, hè. Ze moeten nou maar voor d'r eigen zorgen. Dus ze trekken een beetje het gezin wat ... wat steeds afhankelijk is geweest ... de kinderen ... je voelt toch, ze worden van je afgetrokken.

Ook ouders die deze ontwikkeling naar grotere onafhankelijkheid van hun kinderen positief zeggen te beoordelen, wijzen op het verschil met de vroegere situatie:

Nou, voor mijn gevoel is wel de kinderbijslag een deel van mijn inkomen. Maar dat ik dat nou kwijt ben betreur ik niet hoor, helemaal niet. Maar het voelt inderdaad van 'ik krijg het, en wij bepalen wat we er mee doen'. Terwijl wat zij nu krijgen staat echt helemaal los van ons.

Waar in het systeem van kinderbijslag kinderen geld van hun ouders moesten vragen, kunnen de rollen nu omgekeerd worden: ouders van thuiswonende kinderen moeten hun kinderen eventueel om kostgeld vragen. Ouders blijken dit niet altijd even gemakkelijk te vinden; dit is de reden waarom in dit onderzoek een moeder van een thuiswonende zoon aan de oude regeling de voorkeur gaf.¹⁰

Terwijl ouders het gevoel hebben dat door de nieuwe wet iets van hun zeggenschap is aangetast, denken studenten hier heel anders over. Zij benadrukken dat er eigenlijk niets veranderd is. Het bedrag dat hun ouders nu ter aanvulling van de basisbeurs uit eigen middelen moeten bijdragen is weliswaar voor de meesten iets lager dan de aanvulling op de vroegere kinderbijslag, maar dit beschouwen de jongeren eerder als een voordeeltje voor hun ouders dan als een vermindering van hun eigen afhankelijkheid.¹¹

Verplichtingen en dankbaarheid

Afhankelijkheid schept verplichtingen. Antropologen en sociologen hebben veelvuldig gewezen op het belang van reciprociteit in relaties tussen mensen, op de morele verplichting iets terug te doen wanneer men iets ontvangt.¹² Deze verplichting is doorgaans niet expliciet geformuleerd en ook de preciese balans tussen geven en ontvangen blijft meestal impliciet, maar daarmee is de reciprociteitsnorm niet minder dwingend. Het niet kunnen voldoen aan verplichtingen van wederkerigheid of een langdurige ongelijkheid in geven en ontvangen kan tot gevoelens van superioriteit en inferioriteit, tot statuswinst en statusdaling, tot wrok en rancune aanleiding geven.

Ook in de verhouding tussen verwanten spelen normen van wederkerigheid een rol. In moderne westerse samenlevingen zijn 'kinship obligations' jegens verder verwijderde familieleden weinig dwingend,

maar ouders en kinderen hebben onmiskenbare verplichtingen tegenover elkaar, die in de termen 'ouderplicht' en 'kinderplicht' tot uitdrukking komen.¹³ Maar terwijl de verantwoordelijkheid van ouders jegens hun kinderen algemeen in termen van 'plicht' wordt gezien, geldt dit niet langer voor de houding van kinderen jegens hun ouders. De norm van reciprociteit wordt niet meer openlijk aanvaard als basis voor de verhouding tussen ouders en kinderen; zoals we zullen zien willen beide partijen hun relatie niet in termen van ruil definiëren.

In dit onderzoek wijzen met name de ouders het idee dat zij voor de zorg die zij aan hun kinderen besteed hebben iets terug verwachten met kracht van de hand:

Ik ben opgevoed met het beeld 'kinderen doen wat terug voor hun ouders'. Nou, dan gaat alle lol eraf. Ze hoeven niets voor mij te doen, echt niet.

Ouders denken in dit verband niet aan een financiële bijdrage van hun kinderen. De ontwikkeling van de verzorgingsstaat heeft deze vorm van hulp grotendeels overbodig gemaakt; de financiële onafhankelijkheid van ouders van hun volwassen kinderen is sinds de invoering van de Algemene Ouderdomswet tot een vanzelfsprekendheid geworden.¹⁴ Waar veel meer over gedacht en gesproken wordt is de verzorging als ouders lichamelijk niet meer voor zichzelf kunnen zorgen. Maar ook de gedachte dat kinderen in dat opzicht voor hun ouders zouden moeten zorgen wordt door de meeste ouders verworpen:

Als je het wordt (oud, AdR) dan hoop ik wel helemaal zelfstandig te blijven en zo min mogelijk afhankelijk van de kinderen te zijn. Nee hoor, we verwachten helemaal niets.

Zijn vrouw is het met hem eens, al klinkt bij haar wel enige spijt door:

Nee, wij hebben daar ... ik heb daar afstand van genomen. Wij zullen zelfstandig van de kinderen blijven. Ik heb het wel voor mijn ouders gedaan. Maar ik geloof niet dat het in deze tijd past, hoe hard het ook is.

Expliciet is dit ook de boodschap die ouders aan hun kinderen meegeven: zij verwachten geen verzorging later:

Zelf zeggen ze ... het komt erop neer dat ze ons niet willen belasten ... we gaan gewoon in een bejaardenhuis.

De langdurige zorg van ouders voor hun kinderen wordt door de meeste ouders niet bewust gezien als een investering waarvan ze later financiële of andere voordelen hopen te plukken. Dit neemt niet weg dat ouders iets van hun (bijna) volwassen kinderen verwachten. In de eerste plaats hopen ouders dat de relatie met hun kinderen zal blijven bestaan, ook nu hun kinderen de deur uit zijn. Een goede relatie blijkt voor ouders uit het feit dat hun kinderen regelmatig en graag thuishkomen:

Zolang ze thuishkomen, dan is het goed. Dat is belangrijk. En met de feestdagen ... en als ze af en toe bellen. (...) Ja, ze moeten de contacten onderhouden, dat is goed.

Ouders ontlenen voldoening aan regelmatige contacten, aan betrokkenheid bij en aandacht van hun kinderen. Een aantal ouders zou wel vaker contact met hun kinderen willen hebben dan nu het geval is. Sommigen laten dat ook duidelijk aan hun kinderen weten: zij 'zeuren' of 'bedelen' om bezoek. Geen van de studenten is evenwel van mening dat ouders hun geldelijke toelage gebruiken om frequenter bezoek af te dwingen. De meeste ouders willen volgens hun kinderen geen beslag op hen leggen, willen regelmatig contact niet als een verplichting opleggen, willen zich voegen naar de wensen van hun kinderen.¹⁵ Zij verwerpen het idee van reciprociteit, het idee dat kinderen hun iets verschuldigd zijn in ruil voor de zorg die zij gekregen hebben of voor het geld dat ze nog steeds krijgen. Hun retoriek is die van de vrijheid van kinderen, niet die van de terugbetaling.

Hoewel ouders dit dus waarschijnlijk nooit zo zouden zeggen, krijgen zij toch niet te verwaarlozen opbrengsten terug voor de materiële en emotionele investering in hun kinderen. Naast gezelligheid en aandacht ontlenen ouders nog andere beloningen aan de inspanningen die zij zich voor hun kinderen getroost hebben: maatschappelijk aanzien als hun kinderen slagen in het leven, gevoelens van trots en voldoening over wat hun kinderen bereikt hebben. Sommige geïnterviewde studenten wijzen erop dat hun studie ten goede komt aan de maatschappelijke status van hun ouders:

Nou, het heeft hun prestige verhoogd. Kunnen ze tegen de burens zeggen, op een klein dorpje, dat hun zoon op de universiteit zit.

Een groot deel van de ondervraagde studenten zegt dat hun ouders trots op hen zijn. Ouders geven die trots ook onomwonden toe, al relativeren ze tegelijkertijd een universitaire studie:

Je vindt het natuurlijk ook wel heel leuk dat ze nu doorstudeert en aan de universiteit studeert, dat vind je wel heel leuk. Maar ik bedoel ... als ze gewoon een baantje (...) dan was ze me even lief geweest. Het had voor mij niet persé gehoeven.

De sterke identificatie van ouders met hun kinderen maakt dat de prestaties van hun kinderen ook hun prestaties zijn; wat hun kinderen doen straalt af op henzelf, niet alleen omdat de buitenwereld zo reageert, maar ook omdat zij zich zo nauw met hun kinderen verbonden voelen.

Jongeren definiëren de verhouding tussen ouders en kinderen evenmin primair als een ruilrelatie. Maar hoewel zij enerzijds van mening zijn dat het normaal en vanzelfsprekend is dat ouders voor hun kinderen zorgen, voelen de meesten toch bepaalde verplichtingen jegens hun ouders. Financiële afhankelijkheid kan deze gevoelens van verplichting versterken. Voor de 'tweede kans' studenten in dit onderzoek is dit een reden geweest om geen beroep meer te doen op een ouderlijke bijdrage. De verplichtingen die zij uit zo'n toelage zien voortvloeien zijn niet exact te definiëren, maar komen in het bewustzijn als een gevoel 'iets terug te moeten doen':

Want dan ga ik me op een gegeven moment toch weer ... eh ... verplicht voelen. Ja, dan voel ik me verplicht tegenover hen toch iets terug te doen.

Zo'n verplichting zou de vorm kunnen aannemen vaker bij de ouders op bezoek te moeten gaan, maar zou ook verstrekkender kunnen zijn:

Ik denk dat de financiële afhankelijkheid, dus alles wat je krijgt, vooral van je ouders dan, dat die gewoon het gevoel scheidt dat je er liefde voor terug moet geven.

Deze studente, die een heel andere weg in het leven is gevolgd dan haar ouders hadden gewenst, wil de relatie met haar ouders bewust vrij houden van materiële bindingen:

(...) en ik zou ook niet willen dat ze me zoveel zouden geven. (...) Misschien dat ze dan ... ik geloof toch dat ze er iets voor terug zouden verwachten. Ja, ik denk dat ik er iets voor terug zou moeten geven. Dat ik me ook schuldig zou voelen ten opzichte van hen, dat ik anders leef en dat dat hun pijn doet; ze geven zoveel maar toch krijgen ze niet hun liefste wens terug, dat ik meer in hun straatje kom te staan.

De studenten die wel een toelage van hun ouders ontvangen zeggen inderdaad verplichtingen te voelen, maar het idee iets terug te moeten doen is volgens henzelf niet direct verbonden met het geld dat ze nu krijgen. Dit is in overeenstemming met het feit dat de jongeren die al jarenlang financieel onafhankelijk van hun ouders zijn deze gevoelens van verplichting ook hebben en de hevigheid ervan niet minder is dan bij de jongeren die nog wel geld krijgen.

Welke verplichtingen studenten jegens hun ouders voelen kan sterk variëren: iets van je laten horen, regelmatig thuis komen, de feestdagen thuis doorbrengen, iets aan moederdag doen, hulp bij ziekte. Dergelijke verplichtingen hoeven niet als een zware last te drukken. Een jongen die geen geld van zijn ouders krijgt:

Een verplichting? Soms wel ja. Als mijn moeder drie keer heeft gezegd wanneer kom je nou weer eens, nou, de vierde keer voel ik het als een verplichting, ja. Daar geef ik na verloop van tijd ook aan toe.

Een studente die zegt een hekel aan verjaardagen te hebben, voelt zich verplicht toch aanwezig te zijn bij zulke gelegenheden:

Het is gewoon ... ik ga er heen, en als ik zie dat hij gelukkig is als al zijn kinderen er zijn, dan is het genoeg voor dat moment.

Het gevoel verplichtingen tegenover ouders te hebben kan al van jongs af aan bestaan hebben. Een studente die als kind al de verantwoordelijkheid voor een vaak zieke vader en moeder op zich nam, is dat gevoel nooit kwijtgeraakt. Nog altijd bespreekt haar moeder al haar problemen met haar:

Die verantwoordelijkheid is altijd gebleven. En dat is ook wel eens heel vervelend hoor. Dat ik denk van nou, zoek het zelf maar uit, ik heb helemaal geen zin om me weer druk te maken over jou. Daar baal ik soms wel van. (...), maar die verantwoordelijkheid blijft. Ik krijg er ook heel veel voor terug, ik heb ook veel steun aan haar.

De verplichtingen die kinderen jegens hun ouders voelen liggen op het vlak van bezoek en aandacht, de wat oudere studenten denken ook na over hun bijdrage aan de verzorging van hun ouders later, maar nooit is er een verplichting tot financiële terugbetaling. Sommige studenten fantaseren wel eens over wat zij hun ouders kunnen geven als ze eenmaal zelf verdienen:

Ik stel me wel eens voor dat wij de relatief rijken zijn ... dit betalen wij.
Ja gewoon iets ... dan kun je eens een keer iets terug doen daarin.

Maar zulke materiële giften zijn ook in de ogen van kinderen zelf vooral symbolische blijkten van waardering en liefde: ouders hebben het geld van hun kinderen niet nodig.¹⁶

De studenten die een slechte relatie met hun ouders zeggen te hebben en dit wijten aan het tekort schieten van hun ouders, ervaren niettemin gevoelens van verplichting: 'het zijn toch je ouders'. Juist in die gevallen waar plichtgevoelens gepaard gaan met negatieve emoties is echt sprake van een 'plicht'. Een studente gaat iedere week naar haar moeder met wie ze al sinds haar vroegste jeugd een heel slechte verhouding heeft. Gevraagd waarom zij dat doet, zegt ze:

Aan de ene kant uit plichtsgevoel, we hebben heel weinig familie meer over en ... (...) en ik kon zelf niet meer tegen het schuldgevoel, destijds al niet, van zij gaat er onderdoor.

Het idee iets aan je ouders verplicht te zijn 'omdat het je ouders zijn' is een uiterste consequentie van de notie van reciprociteit die ouders bewust of onbewust bij hun kinderen aanleren. Zo'n gevoel heeft niet direct iets te maken met een financiële relatie, wel met de zorg die ouders hoe dan ook aan hun kinderen besteed hebben.

Toch is toegemoetkomen aan de eisen van kinderplicht niet datgene wat ouders van hun kinderen verlangen: zij hopen dat de aandacht van hun kinderen niet uit plicht, maar uit vrije wil zal worden gege-

ven. Om dezelfde reden is voor hen het begrip dankbaarheid niet het juiste woord om de relatie tussen ouders en kinderen aan te geven. Tijdens de interviews met studenten en ouders is gevraagd of kinderen hun ouders dankbaar waren en of ouders van hun kinderen dankbaarheid verwachtten. Het begrip dankbaarheid heeft, evenals het begrip afhankelijkheid in het huidige spraakgebruik een overwegend negatieve gevoelslading. Dit wil niet zeggen dat dergelijke gevoelens in de relaties tussen mensen niet van belang zijn. In een essay over trouw en dankbaarheid noemt Georg Simmel dankbaarheid 'het morele geheugen van de mensheid', een van de belangrijkste middelen om sociale cohesie te bewerkstelligen. Waar de wederkerigheid van geven en ontvangen niet langs juridische weg kan worden afgedwongen is dankbaarheid een middel om reciprociteit tot stand te brengen.¹⁷ Simmel erkent dat in het geven en ontvangen altijd een element van ongelijkheid zit, al is het maar omdat degene die het eerst geeft een morele claim op de ontvanger heeft. Waarschijnlijk is het deze ongelijkheid die het begrip dankbaarheid zo'n negatieve lading geeft, zeker in een periode waarin gelijkheid een centrale waarde is.

Het is opvallend dat in dit onderzoek de ouders het heftigst reageerden op het begrip dankbaarheid en ontkenden dat zij dankbaarheid van hun kinderen verwachtten:

Dankbaarheid? Nee, dat hoeft niet. Je hebt ze op de wereld gezet, waarom dankbaarheid

Waarom zouden ze dankbaar moeten zijn? Ik heb gedaan wat ik dacht dat ik moest doen. Daar hoeven ze me niet dankbaar voor te zijn.

Kinderen waren veel ambivalenter over de rol van dankbaarheid in de relatie met hun ouders. Zoals gezegd voelden sommigen dat van hen dankbaarheid werd verwacht en zij namen dit hun ouders kwalijk. De meesten zeiden geen gevoelens van dankbaarheid te koesteren over de financiële bijdrage van hun ouders aan hun studie; dit vonden zij een normale en vanzelfsprekende ouderplicht:

Nee hoor, daar ben ik niet dankbaar voor. Hij heeft me op de wereld gezet. Dat is eigenlijk ... nee hoor, dat is mijn opleiding. Hij heeft altijd gezegd je moet zoveel mogelijk opleiding doen.

Nee, wat dat betreft sta ik toch op het standpunt dat als je een kind neemt je daar voor moet zorgen. (...) Die enorme dankbaarheid van

goh, ik krijg zoveel geld, nee die heb ik niet.

Wel zeggen veel jongeren hun ouders dankbaar te zijn voor de niet-materiële zorg, voor de aandacht, de liefde, de geboden kansen:

Ja, zeker wel. Ik vind dat ze me ontzettend veel hebben meegegeven en dat ik heel goed ben klaargestoomd om het zelf te doen.

Het begrip dankbaarheid ligt voor veel studenten echter toch gevoelig. Sommigen gebruiken dit woord liever niet omdat zij het feit dat hun ouders goed voor hen gezorgd hebben niet iets bijzonders vinden:

Omdat het gewoon ... ik vind dat ik een hele leuke verhouding met mijn ouders heb en dat het heel vriendschappelijk toegaat en (...). Ik vind niet van ik ben zo dankbaar wat mijn ouders allemaal gedaan hebben ... Ze hebben me tenslotte ook gekregen.

Nee, hoe moet ik dat zeggen, ik ben gewoon blij met ze. (...) Ik ben niet dankbaar, omdat ik nou niet het idee heb dat zij nou zo iets geweldigs gedaan hebben waarom ik ze dankbaar moet zijn.

Anderen spreken liever niet over dankbaarheid omdat dit een ongelijkheid suggereert die er naar hun mening niet is. Als er al van dankbaarheid sprake zou zijn, zou die wederzijds moeten zijn: ouders en kinderen ontlenen ieder even veel aan hun relatie.

Ouders willen niet dat hun kinderen zich verplicht voelen tegenover hen, ouders eisen geen dankbaarheid van hun kinderen voor wat ze gedaan hebben. Dankbaarheid en kinderplicht zijn emoties die behoren bij een opvoedingsstijl die gebaseerd is op hiërarchische relaties tussen ouders en kinderen. In de meer op gelijkheid gebaseerde democratische opvoedingsstijl die moderne ouders willen hanteren passen zulke gevoelens en de bijbehorende begrippen niet meer. De enige legitieme band is emotionele betrokkenheid. Ondanks, of misschien juist dank zij dit moderne opvoedingsideaal blijken ouders er wonderwel in te slagen hun kinderen emotioneel aan zich te binden; de 'love-oriented' opvoedingsstijl die geleidelijk de op gezag en gehoorzaamheid gerichte opvoeding heeft vervangen is zeker niet minder effectief om bij kinderen bepaalde reciprociteitsnormen jegens ouders aan te kweken. De verplichting 'iets terug te moeten doen' ligt niet op materieel vlak, maar op het terrein van

liefde en aandacht; wat kinderen hun ouders geven wordt waarschijnlijk wat minder vaak als 'plicht' en vaker als 'vrije wil' ervaren, en dat is precies wat ouders hopen. Voor kinderen blijken de noties van verplichting en dankbaarheid jegens ouders desondanks nog niet tot het verleden te behoren.

Economische en affectieve bindingen: emotionalisering van gezinsverhoudingen

De ontwikkeling naar een emotioneel intense opvoedingsstijl, waarin de psychische behoeften van kinderen centraal staan, is niet los te zien van de toename van de welvaart na de Tweede Wereldoorlog. De materiële zorg van ouders voor hun kinderen werd daardoor vanzelfsprekender en de affectieve bindingen konden meer nadruk krijgen. Materiële zekerheid maakte het mogelijk dat ouders en kinderen hun onderlinge relatie niet in economische termen interpreterden, maar als een zuiver emotionele binding. In zo'n verhouding mag het materiële aspect geen rol spelen, en als dit toch het geval is moet die materiële band zo min mogelijk aan de oppervlakte worden gebracht.

Voor de meeste ondervraagde studenten was het altijd vanzelfsprekend geweest dat hun ouders geld genoeg hadden om voor hen te zorgen. Zij kwamen niet in aanraking met financiële tekorten, over geld hoefde niet gepraat te worden en daar werd ook weinig over gepraat. Opvallend is het grote aantal geïnterviewden dat zegt dat zij niet wisten hoeveel hun ouders verdienden. Ouders wilden dit ook niet aan hun kinderen laten weten, zij 'deden daar geheimzinnig over'.¹⁸

Nee, dat zijn van die dingen, die heb ik nooit geweten. Mijn vader is altijd erg versluiserend geweest over dat soort dingen, en nog steeds.

Bij de meeste studenten was de nieuwsgierigheid daarnaar trouwens ook niet groot. Zij toonden en tonen weinig belangstelling voor het inkomen van hun ouders, zeggen dat niet belangrijk te vinden:

Mijn vader houdt eigenlijk helemaal niet van geld en ik hou ook helemaal niet van geld en mijn moeder ook niet, dus ja ..., we hebben het er eigenlijk nooit over gehad. Kijk, ik weet het nu wel zo ongeveer,

maar ik ben er eigenlijk ook helemaal niet in geïnteresseerd.

Slechts een enkeling zegt pogingen in het werk gesteld te hebben om erachter te komen wat het inkomen van zijn of haar ouders was, of hoeveel kinderbijslag zij ontvingen,¹⁹ meestal zonder succes trouwens. Voor de meesten geldt echter wat een student enigszins gemuseerd over zichzelf zegt: 'Financieel ben ik echt volledig onbenullig opgegroeid'.

De materiële welvaart waarin deze jongeren opgroeiden en de financiële onwetendheid waarin ouders hun kinderen daarom konden houden, heeft hen een gemoedsrust over geld gegeven die hen in staat stelde zich niet druk te maken over de vraag hoe hun studie betaald moest worden: waren het niet hun ouders dan was het de overheid die hiervoor geld beschikbaar stelde.²⁰ De materiële zekerheid die de jeugd van deze studenten kenmerkte is tot persoonlijke zekerheid geworden die hen toestond de financiële kant van de relatie met hun ouders als vanzelfsprekend naar de achtergrond te schuiven. Zoals volgens de studie van Van Stolk en Wouters de 'gemoedsrust van de verzorgingsstaat' het vrouwen mogelijk maakte het kostwinnerschap van hun man te bagatelliseren, zo heeft de materieel veilige positie waarin de meeste kinderen in dit onderzoek opgroeiden het hun mogelijk gemaakt geld niet belangrijk te vinden in de relatie met hun ouders. Zelfs jongeren die in gezinnen opgroeiden waar de financiële situatie 'gewoon', 'niet arm en niet rijk' was, hebben dit gevoel van zekerheid meegekregen; ook zij herinneren zich weinig of niets van financiële problemen en menen eveneens dat geld van ondergeschikt belang was in het gezin. Alleen in de gezinnen van de studenten uit handarbeidersmilieus werd openlijker over geld gesproken; deze kinderen wisten vrij duidelijk hoe de financiële positie van hun ouders was.

Bij een zestal ondervraagde studenten uit verschillende sociale milieus speelden geldkwesties echter wel een dominerende rol in het gezin, niet omdat er volgens de kinderen te weinig verdiend werd, maar omdat er door ouders op een bepaalde manier mee werd omgegaan. Sommige ouders waren extreem verkwistend of juist gierig, er was ruzie om geld terwijl er voldoende was, geld werd als het belangrijkste in het leven beschouwd, geld werd een centraal conflictpunt bij echtscheidingen. Deze nadruk op geld ondervindt bij de kinderen weinig begrip. Het wordt gezien als een aanslag op emotio-

nele bindingen, als een tekort aan aandacht voor psychische behoeften. Studenten die voortdurend over geld hoorden spreken voelen zich emotioneel tekort gedaan, studenten die op dit moment geldproblemen met hun ouders hebben voelen dit tevens als een uitdrukking van een gebrek aan emotionele betrokkenheid. Een studente die meent dat haar vader haar toelage met tegenzin betaalt:

't Is een emotioneel tekort doen en dan ook nog godverdomme iemand eh ... financieel de eindjes aan elkaar laten knopen. (...) Kreeg ik nou een van die dingen dan zou ik niet zeuren, dan zou ik denken het een is een substituuut voor het ander, maar ik krijg van mijn vader alletwee de dingen niet.

Hoewel geld in deze gezinnen een belangrijk onderwerp van gesprek vormde, was de manier waarop hierover gesproken werd niet open en zakelijk. Deze kinderen waren eveneens vaak niet op de hoogte van de werkelijke financiële situatie: de geheimzinnigheid rond geld was hier doorgaans niet minder dan in gezinnen waar nooit over geld werd gepraat.

Jongeren die thuis niet of nauwelijks geconfronteerd werden met expliciete aandacht voor geld, met gesprekken over geld of met geldproblemen, voor wie het vanzelfsprekend was dat hun ouders hun studie betaalden, die zonder problemen regelmatig een toelage ontvingen en daar niets tegenover hoefden te stellen, blijken geldkwesties in de relatie met hun ouders niettemin als pijnlijk te ervaren. Naarmate de financiële kant van de relatie tussen ouders en kinderen meer naar de achtergrond is geschoven en de emotionele binding sterker wordt benadrukt, is de angst ontstaan dat financiële verhoudingen corrumperend werken op affectieve verhoudingen. Geld is een taboe geworden in persoonlijke relaties, intimiteit lijkt zich niet te verdragen met economische afhankelijkheid. Zelfs wanneer materiële overdrachten een symbool zijn voor emotionele verbondenheid - en dit is de manier waarop ouders en kinderen hun financiële band rechtvaardigen - wordt deze kant van hun relatie zo min mogelijk aan de oppervlakte gebracht. Ouders en kinderen doen hun best de economische binding te verdoezelen door de vanzelfsprekendheid ervan te benadrukken, door een anonieme manier van geven en door er zo weinig mogelijk over te praten.

Gevraagd naar het belang van hun ouders benadrukken de jongeren in dit onderzoek unaniem de emotionele verbondenheid, niet de materiële verzorging. Deze emotionele band is belangrijk gebleven, ook nu jongeren de dagelijkse zorg van hun ouders niet meer nodig hebben:

Ja, mijn ouders en mijn broer en zus zijn belangrijk. Eigenlijk zijn het voor mij de belangrijkste personen. (...) En ik zou er niet aan moeten denken dat ze weg zouden zijn.

Ik ga zelfs een stap verder, dat ik denk, wat gebeurt er met mij als ze er niet meer zijn. Ik denk dat dat me toch wel heel veel moeite zou kosten. Omdat ik met name met mijn moeder nog zoveel contact heb, omdat we elkaar zo regelmatig bellen en elkaar zoveel vertellen ... Als ik dat zou missen, dat zou echt een enorme klap zijn.

Sommige studenten zien hun ouders meer naar de achtergrond schuiven, anderen menen daarentegen dat de relatie met hun ouders zelfs sterker is geworden nu zij uit huis zijn:

Dat vind ik wel grappig sinds ik het huis uit ben, dat het toch anders wordt, dat ik veel meer contact heb gekregen met mijn moeder. Toen ik thuis was kon ik ook goed overweg met mijn moeder, maar nu ik het huis uit ben, op een of andere manier zijn we nog meer met elkaar gaan optrekken, wat intiemer met elkaar.

Vooraf de wat oudere studenten zijn door de afstand die ze hebben gekregen hun ouders op een andere manier gaan zien, en vaak ook meer gaan waarderen. Iemand die veel moeite gehad heeft met de koele en weinig gevoelsmatige omgangsvormen bij haar thuis ontdekt bij zichzelf ook die verandering:

Ik heb het gevoel dat ik meer van ze ben gaan houden, dat zeker. Dat ik ze ook een beetje begrijp en ... het zijn toch mensen bij wie ik altijd terecht kan. En bij wie ik me veilig voel, ook al heb ik ze steeds minder nodig.

Oudere kinderen leren soms ook, nu ze wat verder van hun ouders afstaan, om de conflicten die vroeger domineerden, te vermijden:

Op een gegeven moment is het weer overgegaan, en nu weet ik gewoon, ik moet niet over bepaalde onderwerpen spreken, en dat gaat

uitstekend. (...) Je gaat je er inderdaad bij neerleggen, en de relatie met je ouders is niet meer zo doorslaggevend als het vroeger was. (...) Ik sta er afstandelijker tegenover en daarom irriteert het me niet meer en daarom provoceer ik niet meer, en ja, zo gaat het uitstekend.

Gevraagd naar het belang van de band met hun ouders gebruiken studenten herhaaldelijk de woorden 'terugvallen', 'veiligheid', 'vertrouwde basis' om aan te geven hoe voor hen het ouderlijk huis nog functioneert.²¹ Het gevoel dat er mensen zijn die om je geven is voor hen belangrijk, zelfs als de contacten onbevredigend zijn. Een meisje dat zeer ontevreden is over de relatie met haar ouders:

Je ouders, dat is gewoon geestelijk, dat is gewoon een stuk veiligheid van achter. Je hebt een basis, ook al sta je er nog zo los van, je voelt je veilig, je voelt je niet helemaal in het wilde weg lopen.

Jongeren verwachten deze basis te blijven behouden, ook nu ze het ouderlijk gezin hebben verlaten: 'Ik ben hun kind. Ze zullen toch op een andere manier naar je kijken dan een vreemde'.²²

Een aanwijzing voor de belangrijkheid van ouders is de frequentie van het contact.²³ Van de 42 ondervraagde studenten woonden er ten tijde van het onderzoek nog 4 bij hun ouders thuis. De rest woonde zelfstandig, óf alleen, óf met een partner. Eén studente kwam nooit bij haar ouders, een paar studenten beperkten de bezoeken tot twee of drie keer per jaar, maar de overigen zagen hun ouders veel vaker, variërend van eens per zes weken tot minstens een keer per week. Daarnaast was er een veelvuldig telefonisch contact; ook dit wisselde van 'elke dag', 'elke week' tot 'zo nu en dan'.

Financiële overwegingen speelden bij de veelvuldigheid van het bezoek volgens de studenten zelf geen enkele rol, de suggestie in die richting werd steeds verontwaardigd van de hand gewezen:

Ik ga niet naar huis met het idee ik moet geld hebben. Ik ga naar huis voor de gezelligheid.

Kinderen zeggen vrijwel allemaal naar hun ouders te gaan omdat zij daar zelf behoefte aan hebben. Een student die al jaren het huis uit is, bezoekt zijn ouders wekelijks:

Ja, het is toch een beetje thuis, hè, toch weer lekker om weer thuis te

zijn. Een beetje, ja gewoon ... gezellig.

Jongeren die op zichzelf wonen en voor zichzelf moeten zorgen kunnen thuis weer even de rol van afhankelijk kind spelen dat zich veilig bij zijn ouders weet.

Ik denk een soort geborgenheid, weer even alles van me af kunnen gooien (...) dan is het echt als vanouds.

Ook de verzorging die ouders hun kinderen geven wordt op prijs gesteld: even weer verwend worden, lekker eten, niets hoeven doen:

Vroeger, toen ik nog hele weken thuis was, ja, dan was het ... alles wat ze voor je deed was heel normaal, dat had ze altijd gedaan. Nu kom je dus thuis (...) en dan kom je thuis en dan doet zij dat voor je. Ik ervaar het als heel prettig.

Jongeren blijven concrete hulp bij hun ouders zoeken - hulp bij verhuizen, bij het inrichten van een kamer, bij financiële problemen -, maar belangrijker is voor hen de emotionele steun. De belangstelling van hun ouders voor hun doen en laten blijkt voor hen bijvoorbeeld uit de trots van hun ouders, waarover ze met een mengeling van vertedering en gêne praten:

Jawel, god, ze zullen het niet zeggen, maar ze mogen het wel weten dat hun dochter studeert.

Voor de meesten is die trots een stimulans, een blijk van waardering: 'je krijgt support van thuis'.

Studenten die de verhouding met hun ouders als slecht definiëren - in dit onderzoek gold dat voor 7 van de geïnterviewden - missen niet zozeer de gezelligheid of de praktische steun, maar het gevoel van emotionele verbondenheid en emotionele aandacht: zij voelen zich niet geaccepteerd zoals ze zijn, ze hebben het idee dat hun ouders verwachtingen van hen hebben waaraan zij niet kunnen voldoen, zij menen ook dat hun ouders niet trots op hen zijn. Het hiervoor geciteerde meisje, dat haar ouders een veilige basis noemde, voelt de voortdurende kritiek van haar ouders:

Ik ben wel altijd het zwarte schaap. 'Als je maar niet wordt als M.' Ik

was het slechte voorbeeld: geen vaste baan, geen vriend, geen vast bestaan opgebouwd, cursussen die geen nut hebben.

Het gevoel geen goede emotionele band te hebben is doorgaans niet van recente datum, maar stamt al uit de kindertijd:

We hebben altijd een heel oppervlakkige relatie, altijd gehad. (...) Ja, mijn leven lang. Ja, gewoon, dat je alleen maar over gewone dingen praat, zoals het eten en het weer, en over geld ... ja, over zulke dingen. Niet echt vriendschappelijk, over mezelf of zo.

Sommigen doen nog steeds pogingen die relatie te verbeteren; zij gaan bijvoorbeeld regelmatig op bezoek, terwijl elk bezoek weer een teleurstelling is:

Omdat ik nog altijd hoop dat het beter wordt. Ik heb toch wel voor mezelf het gevoel, dat is mijn vader, dus daar moet ik toch wel een soort vader-zoon band mee hebben.

Anderen hebben zich erbij neergelegd dat een hechte emotionele band niet meer tot stand zal komen. Zij verwachten niets meer van hun ouders, al wil dat niet zeggen dat zij daarmee tevreden zijn:

Mijn moeder is belangrijk in die zin dat ik nog altijd loop te vissen naar iemand die ze niet is. Omdat ik daar een soort vrede mee moet zien te vinden, dat ze is zoals ze is.

Eén studente zegt haar ouders nooit meer te zien en daar ook geen behoefte meer aan te hebben, één studente, die nog financieel afhankelijk is, ziet haar ouders nog maar een paar keer per jaar. Aan dit contact ontleent ze weinig bevrediging; voor haar is de financiële afhankelijkheid een van de redenen om de band niet helemaal te verbreken.

Uit de gesprekken met studenten kwam duidelijk naar voren wat zij als een 'goede relatie' zien: niet de afwezigheid van ruzie, niet het goed verzorgd worden, niet het ontvangen van een geldelijke bijdrage, maar het kunnen praten over persoonlijke aangelegenheden, een zekere mate van intimiteit en aandacht voor het innerlijk leven. Dat wil niet zeggen dat dit een noodzakelijke voorwaarde voor een goede verstandhouding tussen ouders en kinderen is. Een aantal studenten

vertelde dat bij hen thuis niet op die manier met elkaar werd omgegaan:

Gevoelens van affectiviteit en zo ... dat werd niet zo gebracht, daar werd om gelachen in feite. (...) Nee, dat leerde je niet zo.

Weinig, maar dat gebeurde bij ons gewoon nooit eigenlijk. Ja, mijn ouders zijn ... seksualiteit en emotionaliteit zijn dingen waar ze heel moeilijk mee overweg kunnen.

Hoewel op grond van de kleine aantallen bij dit onderzoek betrokken studenten geen algemene conclusies kunnen worden getrokken over verschillen tussen sociale klassen, blijken vooral jongeren afkomstig uit de lagere sociale milieus te wijzen op de afwezigheid van aandacht voor persoonlijke gevoelens of in elk geval op de weerstand of de onmacht van ouders om met de kinderen over intieme zaken te spreken.²⁴ Kinderen hebben dit weliswaar vaak als een gemis gevoeld, en voelen dit soms nog als een gemis, maar ze kunnen dit nu ze ouder zijn ook wel verklaren. De studente die vermeldt dat er thuis om gevoelens werd gelachen:

(...) en dat is dan echt een beetje een boerenmentaliteit, dat harde, en gevoelsmatig staat op de tweede plaats, er moet hard gewerkt worden.

Een jongen wiens moeder al vroeg weduwe was en sindsdien van een weduwenuitkering leefde, wijt de niet-persoonlijke omgang aan de grootte van het gezin:

Doordat wij ook met zijn vijven waren was het dus moeilijker ieder kind persoonlijk aandacht te geven.

Omgangsvormen tussen ouders en kinderen die door de kinderen zelf als 'oppervlakkig' of 'weinig persoonlijk' worden omschreven hoeven echter beslist geen slechte relatie te impliceren. Een jongen die zegt graag een meer intieme relatie met zijn moeder te hebben gehad, karakteriseert de band met zijn ouders als 'niet diep, maar toch vrij hecht'.

Jongeren die heel tevreden zijn over de verhouding met hun ouders wijzen er vrijwel zonder uitzondering op dat de emotionele verbondenheid gebaseerd is op het feit dat zij met hun ouders over 'alles'

kunnen praten. Het zijn deze jongeren die de band tussen hen en hun ouders vergelijken met een vriendenrelatie:

En ik zeg vaak dat mijn moeder mijn beste vriendin is, en dat is ook zo. Ja, dat is echt ... als ik eens goed stuk zit ... zij is de eerste die ik opbel in dat soort situaties.

Een vriendenrelatie met ouders betekent voor kinderen dat zij over hun gevoelens en hun problemen kunnen praten en daarvoor bij hun ouders gehoor vinden, ook nu zij het huis uit zijn. Een vriendenrelatie betekent ook dat ouders hun kinderen accepteren zoals ze zijn, hen serieus nemen, hen vertrouwen en hen op hun beurt in vertrouwen nemen over hun eigen problemen.²⁵ Dit is het ideaal van de ouder-kind relatie: een relatie gebaseerd op gelijkheid, op zelfstandigheid en op wederzijdse emotionele betrokkenheid. In hoeverre studenten in de beschrijving van hun verhouding met hun ouders dit ideaal hebben laten meespelen is moeilijk te zeggen; duidelijk is wel dat zij dit ideaal hebben gehanteerd om de kwaliteit van de relatie met hun ouders aan af te meten.

Slot

Dit stuk ging over de invloed van financiële afhankelijkheid op de emotionele relatie tussen ouders en kinderen. De 'ongelijktijdigheid' in het proces van volwassen worden - vroege zelfstandigheid op juridisch, politiek en seksueel gebied, financiële afhankelijkheid tot op relatief hoge leeftijd - deed het vermoeden ontstaan dat jongeren hun economische afhankelijkheid als onverdraaglijk zouden gaan ervaren omdat zij zich hierdoor moesten onderwerpen aan eisen die niet pasten bij hun overigens zelfstandige positie.

In dit onderzoek bleek deze veronderstelling niet zonder meer op te gaan. Jongeren beschouwden de financiële afhankelijkheid van hun ouders als min of meer vanzelfsprekend en onvermijdelijk, en van ruzies om geld of 'chantage' van de kant van de ouders was bij het merendeel van de ondervraagden geen sprake. Studenten voelden weliswaar verplichtingen jegens hun ouders, maar dergelijke gevoelens hielden geen rechtstreeks verband met hun financiële afhankelijkheid. Alleen voor jongeren die de verhouding met hun ouders onbevredigend noemden, was de financiële afhankelijkheid een

extra probleem, dat soms als een drukkende last werd ervaren.

Toch was financiële afhankelijkheid voor vrijwel niemand van de ondervraagden helemaal onproblematisch. Vooral de wat oudere studenten voelden zich in elk geval enigszins ongemakkelijk over het feit dat zij nog geld van hun ouders moesten krijgen, terwijl hun leeftijdgenoten al voor zichzelf zorgden. Zulke gevoelens bleven echter veelal onuitgesproken: het liefst vermeed men het praten over geld. Opgegroeid in gezinnen waar geld tegelijkertijd vanzelfsprekend en onbespreekbaar was, waar de economische band tussen familieleden uit het bewustzijn werd gedrongen en de emotionele band werd benadrukt, daar voelden jongeren zich onbehaaglijk in een situatie waarin de financiële kant van de ouder-kind relatie onvermijdelijk aan het licht trad. Het idee dat financiële bindingen een corrumperende invloed hebben op intieme relaties, vertroebelend en bezoedelend werken, had niet zozeer tot gevolg dat studenten ijverden voor financiële onafhankelijkheid, maar dat ouders en kinderen hun geldelijke verhouding zo min mogelijk bespraken en de zwijgzaamheid die in het gezin altijd rond geld had gehangen lieten voortbestaan.

De studenten die aan dit onderzoek meededen waren merendeels afkomstig uit de middenklassen. Het vermoeden bestaat dat de hier beschreven gezinscultuur typerend is voor deze klasse; in lagere klassen kunnen economische afhankelijkheden veel moeilijker verhuld worden, in hogere klassen is de rol van bezit in familieverhoudingen altijd veel explicieter en minder onomstreden geweest. Het zou een interessante uitbreiding van het onderzoek zijn om na te gaan hoe de verstrengeling van economische en affectieve relaties tussen ouders en kinderen verschilt naar milieu van herkomst.

Noten

- 1 Deze opvatting is vooral aan te treffen in feministische literatuur over economische onafhankelijkheid van vrouwen. Vgl. voor pleidooien rond economische zelfstandigheid voor jongeren noot 3. Zie voor beschouwingen over de 'verzakelijking' van persoonlijke relaties: Karl Marx, Friedrich Engels, *Het communistisch manifest*, Amsterdam: Pegasus, 1972 (1848); Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1887; Georg Simmel, *Philosophie des Geldes*, München/Leipzig, 1907.
- 2 Over de verlenging van de kindertijd en het ontstaan van de adolescentie-

fase is veel geschreven. Zie over de rol van het onderwijs hierbij: Philippe Ariès, *L'enfant et la vie sociale sous l'Ancien Régime*, Paris: Plon, 1960; Lea Dasberg, *Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel*, Meppel: Boom, 1975; Kenneth Kenniston wijst in *Young radicals*, New York: Harcourt, Brace & World, 1968, op een verdere verlenging van de adolescentiefase tot wat hij 'youth' noemt: psychologische, maar geen sociologische volwassenheid. Aan het belang van financiële afhankelijkheid van jongeren van hun ouders wordt door geen enkele auteur aandacht besteed.

- 3 Zie voor de discussie rond de totstandkoming van de Wet op de Studiefinanciering Ali de Regt, 'Studenten tussen ouders en overheid', *Sociologisch Tijdschrift* 14 (1988), pp. 531-560.
- 4 De onderzochte groep bestond uit 27 vrouwelijke en 15 mannelijke studenten. Van de 42 studenten waren er 11 jonger dan 21 jaar - hun ouders waren nog onderhoudsplichtig - en 31 waren 21 jaar of ouder, variërend van 21 tot 28 jaar. Negentien studenten waren ten tijde van het onderzoek net met de studie begonnen, 10 van hen waren 21 jaar of ouder. Meer dan de helft van de ondervraagde studenten studeerde sociologie, de overigen waren afkomstig uit de andere sociale wetenschappen, uit de letterenfaculteit, één meisje studeerde rechten, één medicijnen, een jongen was gestopt met de studie economie. Op het tijdstip van onderzoek hadden alle studenten recht op een basisbeurs. Elf studenten vulden deze toelage aan met inkomsten uit arbeid, twee studenten hadden inkomen van een partner, vijf studenten kregen een volledige studietoelage. Van de 42 ondervraagde studenten kregen er 24 een ouderlijke bijdrage, variërend van kost en inwoning, een paar tientjes zakgeld per week, betaling van ziektekostenverzekering en collegegeld tot een maandelijks toelage van ongeveer f 400. Van de jongeren kreeg een groter deel een ouderlijke toelage (9 van de 11) dan van de oudere studenten (15 van de 31). De meeste studenten uit dit onderzoek waren afkomstig uit de middenklassen of de hogere milieus. Vier kwamen uit het milieu van handarbeiders, acht uit de lagere middenklasse (kleine zelfstandigen).
- 5 *Jongeren in de jaren tachtig*, Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1985, pp. 42-43.
- 6 Studerende kinderen zijn altijd een materiële last voor hun ouders geweest. Zie over studenten in de vijftiende-zestiende eeuw: H.F.M. Peeters, *Kind en jeugdige in het begin van de moderne tijd*, Hilversum/Antwerpen: Paul Brand, 1966, pp. 242-247. De laatste jaren worden pogingen ondernomen om de kosten van kinderen in het algemeen wat nauwkeuriger te berekenen, vgl. R.M.A. Jansweijer, 'De kosten en opbrengsten van kinderen en huisvrouwen', *Economisch-Statistische Berichten* (14-5-1986), pp. 485-489. Zie over het investeren van ouders in hun kinderen verder: J.S. Coleman e.a., *Youth, transitions to adulthood*, Chicago: University of Chicago Press, 1974, p. 68. In Nederland werd in de jaren zestig de investeringsgedachte - het idee dat ouders in de toekomst van hun kinderen moesten investeren via een bijdrage aan de studiekosten - als wenselijk naar voren gebracht door

een ambtelijke commissie die moest adviseren over een nieuw stelsel van studiefinanciering; vgl. *Rapport van de ambtelijke commissie voor Rijksstudietoelagen, uitgebracht aan de minister van O. en W. op 12 augustus 1966. (Rapport Sassen)*.

- 7 Deze bepaling uit de oude Regeling Rijksstudietoelagen is in de nieuwe WSF niet opgenomen; vgl. D. Backx en H. Backx, *De studiefinanciering*, Zwolle: Tjeenk Willink, 1987, pp. 145-146. Voor de geïnterviewde studenten, die hun studie voor 1 oktober 1986 aanvingen, was de oude regeling nog van toepassing.
- 8 In een onderzoek naar het vóórkomen van moeilijkheden tussen ouders en thuiswonende kinderen in Nederland bleken financiële problemen van relatief ondergeschikt belang: 6% vermeldde ruzies over de besteding van zakgeld, 5% over het afdragen van verdiensten. Dit soort problemen nam wel toe met het ouder worden van jongeren. Zie W.C.M. Scheffer, Cl. Woldringh, M.H.J.M. Knapen, *Rechtspositie van minderjarigen*, Nijmegen: ITS, 1977, pp. 83, 96.
- 9 Zie hierover Jansweijer op. cit. p. 489. Begin 1988 hernieuwde de voorzitter van het CDA de discussie over de verhoging van de kinderbijslag door te pleiten voor een verdubbeling in de komende jaren. Zie hierover bijvoorbeeld H. den Ouden, 'Kinderbijslag voor kleine kinderen moet wel omhoog', *de Volkskrant*, 21 mei 1988.
- 10 Discussies over kostgeld dateren al vanaf de negentiende eeuw. Toen ging het om de vraag of jongeren hun hele loon moesten afdragen of kostgeld mochten betalen; vgl. Ali de Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid*, Meppel/Amsterdam: Boom, 1984, pp. 130-132. Zie voor het afdragen van kostgeld door thuiswonende studenten R. de Zwart en E. de Vries, *Van kinderbijslag naar basisbeurs*, Rotterdam: Econometrisch Instituut, Erasmus Universiteit, 1987, pp. 15-18.
- 11 Uitwonende studenten kregen op het moment van onderzoek een basisbeurs van ongeveer f600. Dit was doorgaans meer dan de kinderbijslag die hun ouders vóór die tijd voor een studierend kind ontvingen. Ouders hoefden dus in het algemeen een geringer deel uit eigen middelen bij te dragen om hun kinderen van eenzelfde maandbedrag te voorzien.
- 12 De bekendste auteurs op dit gebied zijn Bronislaw Malinowski, 'The principle of give and take', in: L. Coser, B. Rosenberg (eds.), *Sociological Theory*, New York: MacMillan, 1951, pp. 81-84; Claude Lévi-Strauss, 'The principle of reciprocity', in: Coser en Rosenberg, pp. 84-94; Alvin W. Gouldner, 'The norm of reciprocity: a preliminary statement', *American Sociological Review* 25 (1960), pp. 161-178; Peter M. Blau, *Exchange and power in social life*, New York etc., Wiley, 1967, pp. 88-114.
- 13 R. Hill, *Family development in three generations*, Cambridge: Schenkman, 1970, onderscheidt normen van kinderplicht en van 'noblesse oblige' naast normen van reciprociteit, niet als onderdeel ervan (p. 80).
- 14 Zie hierover Ali de Regt, 'Onderhoudsplicht en verhaal van steun 1912-1965', *Sociologisch Tijdschrift* 12 (1985), pp. 405-455.

- 15 Uit een onderzoek naar conflicten tussen ouders en kinderen in de Verenigde Staten bleken ouders eerder conflicten te sussen en te vermijden dan hun adolescentie kinderen; vgl. G. Gottlieb, J.S. Chafetz, 'Dynamics of generational conflict and reconciliation', *Youth and Society* 9 (1977), pp. 213-224. Dit zou te maken kunnen hebben met verschuivende machtsbalansen tussen ouders en kinderen: naarmate kinderen ouder worden ontstaat een meer asymmetrische verhouding ten gunste van kinderen. Dit geldt waarschijnlijk vooral ten aanzien van bejaarden en hun volwassen kinderen; vgl. Kees Knipscheer, 'Older parents and their middle-aged children: symmetry and asymmetry in their relationship', *Canadian Journal of Ageing* 4 (1987), pp. 145-159.
- 16 Historisch gezien is dit een unieke situatie. Kinderen vormden in vrijwel alle samenlevingen een bron van inkomsten voor hun ouders, en buiten de westerse samenleving is dit nog altijd het geval. In westerse samenlevingen vormen kinderen in de eerste plaats een consumptiegoed voor hun ouders. Vgl. Viviane E. Zelizer, *Pricing the priceless child*, New York: Basic Books, 1985.
- 17 Georg Simmel, 'Faithfulness and gratitude', in: Kurt H. Wolff, *The sociology of Georg Simmel*, Glencoe (Ill.): The Free Press, 1950, pp. 379-395.
- 18 De geheimzinnigheid rond geld zou ook een specifiek Nederlandse eigenschap kunnen zijn. Zie over de grote geheimzinnigheid over bezit in Nederland vergeleken met de Verenigde Staten: Nico Wilterdink, *Vermogensverhoudingen in Nederland*, Amsterdam: Arbeiderspers, 1984. Vgl. ook Simon Schama, *The embarrassment of richness*, New York: Alfred Knopf, 1987.
- 19 Ouders ontvingen tot voor kort kinderbijslag voor hun studerende kinderen en werden geacht dit geld aan de studie van hun kinderen te besteden. Het is opmerkelijk dat maar een enkele student wist hoe hoog de kinderbijslag precies was en welk bedrag hun ouders uit eigen middelen bijbetaalden. De meesten hadden - tegen beter weten in - toch het gevoel dat hun ouders de hele toelage zelf betaalden.
- 20 Zie Bram van Stolk, Cas Wouters, *Vrouwen in tweestrijd*, Deventer: Van Loghum Slaterus, 1983, pp. 74-90.
- 21 Enkele decennia geleden werd veel geschreven over het 'generatieconflict'. Onderzoek in verschillende landen heeft evenwel aangetoond dat kinderen in het algemeen niet van hun ouders zijn vervreemd, maar tevreden zijn over hun relatie; vgl. Michael Rutten, *Changing youth in a changing society*, Cambridge: Harvard University Press, 1980, pp. 28-34. In een in Nederland gehouden onderzoek zei in 1976 ruim 7% van de ondervraagde jongeren een slechte relatie met hun ouders te hebben; vgl. Scheffer e.a. op. cit. Dit en ander onderzoek wordt besproken door Frans van der Linden, 'Thuiswonende jongeren over hun gezinssituatie', *Jeugd en Samenleving* 8 (1978), pp. 161-182. Zie ook Koen Antonis, 'De betekenis van het gezin voor jongeren', *Jeugd en Samenleving* 15 (1985), pp. 323-333.
- 22 Parsons wees op de hechte emotionele relatie tussen kinderen en ouders in moderne kerngezinnen en verwachtte op grond daarvan dat het losmakings-

- proces moeilijk en de generatieconflicten groot zouden zijn; zie Talcot Parsons, 'The kinship system of the contemporary United States', in: T. Parsons, *Essays in sociological theory*, Glencoe (Ill.): The Free Press, 1949, pp. 233-250. Volgens J. Cohen is dit losmakingsproces in de late adolescentie evenwel al grotendeels voltooid. Oudere adolescenten tonen waardering voor hun ouders en het respect voor hen neemt op die leeftijd weer toe; zie Jere Cohen, 'Adolescent independence and adolescent change', *Youth and Society* 12 (1980), pp. 107-124.
- 23 Onderzoek naar de frequentie van contacten tussen ouders en volwassen kinderen is vooral verricht vanuit de positie van bejaarden; vgl. Ethel Shanas e.a. (eds.), *Old people in three industrial societies*, Londen: Routledge & Kegan Paul, 1968; C.P.M. Knipscheer, *Oude mensen en hun sociale omgeving*, 's-Gravenhage: VUGA, 1980.
- 24 Verschillen tussen middenklassen en lagere klassen in omgangswijze en in het praten over persoonlijke gevoelens kwamen bijvoorbeeld naar voren bij Lillian B. Rubin, *Worlds of pain*, New York: Basic Books, 1976; Van Stolk en Wouters, op. cit.; Henny Oosterbaan, Winkie Zeldenrust, *Gescheiden wegen*, Utrecht: NCGV, 1985.
- 25 Zie over de overeenkomsten en de verschillen tussen familie- en vriendenrelaties Graham a. Allen, *A sociology of kinship and friendship*, Londen: Allen & Unwin, 1979; Adri Bolt, *Vriendschap, individualisering en informele hulpverlening*, Wageningen: LUW, 1988.